

KORINEK LÁSZLÓ*

A megnyugtató rendőrségről

I. Okok

Az ezredforduló környékén az Egyesült Királyságban a bűnügyi statisztika kedvező változásokat jelzett. Angliában és Walesben 1999–2002-ig 14%-kal csökkent az elkövetett bűncselekmények száma. Ezen belül az embereket, illetőleg vagyonukat közvetlenül sértő deliktumok (például gépjárműből történt lopások, betöréses lopások) az átlagot is meghaladó visszaesést (az előbbi 16%-os, az utóbbi 26%-os csökkenést) mutattak.¹ Az erőszakos kriminalitás terén némi növekedést jeleztek a számok 2000 után, azonban ezek a jogszabályi módosításoknak és azokkal összefüggésben a számítási mód megváltozásának is betudhatók, mindenesetre a korábbiakkal való összevetésnek nem volt értelme. Hosszabb távon (1996-tól) azonban a csökkenő trend jellemző.² A felderítési arány az ezredfordulót követő években 23% volt.³

Nem javultak ugyanakkor a szubjektív biztonság mutatói, sőt az ezredfordulót követő években romlás következett be. A bűnözési felmérés adatai szerint az emberek 30%-a gondolta úgy, hogy országosan jelentősen növekedett a bűncselekmények száma, 34%-uk szerint pedig valamelyest emelkedett a szám, holott – amint arról szó volt – a valóságban csökkenés következett be. Valójában nem csupán a büntető törvénybe ütköző magatartások rontják a felmérés szerint az életminőséget, hanem a társadalomellenes megnyilvánulások enyhébb, de gyakran megnyilvánuló formái is (hangos beszéd, trágárság, graffiti). A bűnözéstől való félelem szintje is magasnak volt minősíthető a tényleges elkövetések számához képest. A nők egynegyede tartott például attól, hogy szexuális vagy más erőszak áldozatává válik.⁴

Közvetlenül ezek a tények alapozták meg az Egyesült Királyságban a megnyugtató rendőrség modelljének a kidolgozását. A súlypontok és követelmények átgondolása természetesen az addigi megközelítések, vagyis az elméleti előzmények áttekintését és értékelését is magával hozta.

* professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem

¹ SIMMONS, JON et al.: *Crime in England and Wales 2001/2002*. Home Office, London, 2002. 1. p.

² SIMMONS 2002, 48. p.

³ SIMMONS 2002, 67. p.

⁴ SIMMONS 2002, 79. p.

II. Előzmények

A rendőrség szervezésének és működésének elmélete a büntetési teóriákhoz hasonlóan egyfajta ingamozgást mutat. A modern (polgári) állam kialakulásának időszakában és azt követően sokáig a társadalomhoz való kötődésen volt a hangsúly, legalábbis az angolszász országokban. A kontinentális rendszerekben inkább a közigazgatás részeként kezelték a közbiztonság védelmét.

A XIX. század végétől felerősödött a professzionális követelmények érvényesítése, a képzés, valamint a technikai fejlődés vívmányainak az alkalmazása. A XX. század utolsó harmadára mindez oda vezetett, hogy a korszerű eszközökkel felszerelt és azokhoz kötött működő rendőrségek elszakadtak a társadalom mindennapjaitól (washingtoni példa az a járőrözés, ahol az autóba szerelt – a kapcsolatot egy központon keresztül fenntartó – műszerekhez kötöttség miatt a rendőrök nem távolodhattak el a gépjárműtől, az ablakot sem lehetett leengedni a klíma miatt. Ez a szó fizikai értelmében is elszigetelte a rendfenntartókat a közösségtől). Emellett igen súlyos kriminalitással kellett szembenézni, és a közbiztonságot rendkívüli módon veszélyeztető, sőt: sértő események következtek be (mind Európában, mind pedig az Egyesült Államokban).

Ezért került ismét előtérbe a társadalomhoz való visszafordulás, ami a közösségi rendőrség (community policing) filozófiájára épült. Ennek jegyében az emberekkel és a helyi szervezetekkel való együttműködés keretében a megelőzésre, sőt a cselekvő, alakító (proaktív) működésre helyezik a hangsúlyt, nem felhagyva természetesen a hagyományos bűnüldözési funkciókkal sem. Meg kell jegyezni, hogy a további fejlemények ellenére a közösségi rendőrség mind a mai napig a hivatalos rendőrségi modell az Egyesült Államokban, de másutt is kiemelik annak a szükségességét.

Mindazonáltal az is nyilvánvalóvá vált, hogy a jó közösségi kapcsolatok nem eleendőek, különösen a professzionális bűnözés elleni fellépés terén. A community policing eszméjét nem félredobva, de annak alap gondolatától némileg távolodva kialakult a problem-oriented policing, azaz a probléma-orientált rendőrség elmélete. Eszerint a társadalmi beágyazottság mellett mégiscsak szükség van a magas szintű szakmai tudásra, olyan elemzések elvégzésére, amelyek eredménye az emberekkel való beszélgetésekből nem vezethető le. Ennek egyik irányzata a COMPSTAT (Computer-Statistics), ami a számítógépes adatfeldolgozás eredményeinek a napi gyakorlatba való bevitelét szolgálja a parancsnokokkal való megbeszélések útján. Sajátos probléma-megoldáson alapul a nulla-tolerancia (zero tolerance) rendőrsége, amely a kisebb jogsértések következetes megtorlása útján kívánja a súlyosabb cselekményekhez vezető utat elzárni. Ezen irányzatok továbbfejlesztéseként jelent meg az adatfeldolgozás által vezérelt rendőrség (intelligence-led policing), amelynek keretében az adatok gyűjtése, feldolgozása, majd célzott visszaáramoltatása adja a közbiztonság védelmének a magvát.

Látható tehát, hogy a társadalomtól a rendőrségi munka ismét a tudomány, a technika felé fordult, miközben a közbiztonság védelme terén továbbra is komoly problémák jelentkeztek. A bűnügyi statisztika mutatott ugyan némi javulást, de a bűnözéstől való félelem, valamint a rendőrség iránti bizalom mutatói aggodalomra adtak okot.

III. A megnyugtató rendőrség modellje

Az angol és walesi rendőrség társadalmi környezetére is jellemző volt a bizalomvesztés, valamint a szubjektív biztonság alacsony szintje. Ezért kiterjedt elemzések és viták után megalkották a megnyugtató rendőrség (reassurance policing) követelményrendszerét. Az új irányzat elindulása közvetlenül az ezredfordulót követő évekre tehető. A rendőri vezetők egyesülete (ACPO) hívta fel a figyelmet arra, hogy a lakosság megnyugtató, a rendőrség törődéséről való meggyőzése döntő szerepet játszhat a szubjektív biztonság megerősítésében.⁵ 2003-tól a Belügyminisztérium (Home Office) hivatalosan is elindította a megnyugtató rendőrség programját (Nemzeti Megnyugtató Rendőrségi Program) nyolc pilot projekt formájában.

Az elgondolás lényege a rendőri munkának a társadalom elvárásaihoz igazítása. Ebben hangsúlyos, de nem kizárólagos szerepet kap a bűnözéstől való túlzott félelem eloszlatására irányuló törekvés. A közbiztonságért folytatott tevékenység elfogadottsága nem öncél, hanem fontos feltétel a felderítési hatékonyság növeléséhez, az objektív biztonság megszilárdításához. Ennek érdekében fel kell ismerni, hogy az emberek nem választják el élesen a bűncselekmények esetleges bekövetkezése miatti aggodalmaikat az egyéb okok, gyakran nehezen megfogható tényezők miatti negatív érzéseiktől, szorongásuktól.⁶ Az bizonyos, hogy a lakókörnyezetben tapasztalt rendetlenség, a büntethetőséget el nem érő, de mégis társadalomellenes magatartások, jelenségek nagyban hozzájárulnak a szubjektív biztonság romlásához. Van olyan elmélet, amely szerint éppen a közösségi tér elhagyása és elhanyagolása, vagyis a félelem, aggodás miatti visszavonulás következtében nyílik meg a lehetőség arra, hogy a deviáns elemek vegyék át a közterületeken az uralmat. Így tulajdonképpen nem a bűnözés a félelem oka, hanem bizonyos értelemben éppen fordítva van.⁷

A megnyugtató rendőrség alap gondolata, hogy fel kell hagyni az egyoldalú statisztikai szemlélettel és annak a lakosság tájékoztatásában érvényesített szerepével. Az embereket közvetlenül, saját tapasztalataik révén kell meggyőzni arról, hogy a rendőrség figyel és reagál az őket érintő közbiztonsági problémákra. Ennek megfelelően az újfajta működés elvei a láthatóság, a közvetlenség, valamint az elérhetőség.⁸ A megnyugtató rendőrség követelményrendszere annyiban is különbözik a közösségi rendőrségétől, hogy itt a bűnüldözési funkció nagyon is hangsúlyt kap. A lakosság meggyőzésének, megnyugtatójának a lényege éppen abban van, hogy tudatosítja: a rendőrség megvédi az embereket a bűncselekményektől és azok elkövetőitől. Ennek keretében integrálni kell és lehet az említett „technicista” irányzatok pozitívumait, hiszen a problémamegoldás, a számítógépes adatok feldolgozása továbbra is része a rendőri tevékenységnek, az adatok és eredmények visszaáramoltatása a társadalomba pedig a megnyugtató rendőrség lényegi működéséhez tartozik.

⁵ ACPO: *Reassurance – Civility First: A Proposal for Police Reform*. Association of Chief Police Officers of England, Wales and N. Ireland. London, 2001.

⁶ KORINEK LÁSZLÓ: *Kriminológia*. I. kötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010. 328. p.

⁷ WILSON, JAMES. Q. – KELLING, GEORGE L.: *Broken Windows*. The Atlantic Monthly 1982/3. 29. p.

⁸ MILLIE, ANDREW – HERRINGTON, VICTORIA: *Bridging the Gap: Understanding Reassurance Policing*. The Howard Journal 2005/1. 41. p.

A megnyugtató rendészet fő céljai:

- 1) a bűnözéstől való félelem csökkentése,
- 2) a rendőrség iránti bizalom növelése,
- 3) a rendőri munka társadalmi hatásának erősítése,
- 4) az adatgyűjtési munka javítása,
- 5) az antiszociális magatartások visszaszorítása,
- 6) a bűnözés csökkentése.⁹

Az 5. ponttal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy itt tulajdonképpen a *zéró-tolerancia* gondolata is erőteljesen érvényesül, hiszen az Egyesült Királyságban ma már intézményesen működik a formális jogsértés küszöbét át nem lépő, de a társadalom többsége által nehezen viselt megnyilvánulások közhatalmi kezelése hatósági tiltások és szankciók, valamint más (például megállapodások) eszközök révén.

A Nemzeti Megnyugtató Rendőrségi Program öt fő követelményt tartalmazott.

1) A rendőrségbe vetett bizalom és a vele való együttműködés javítása érdekében a lakossággal, illetőleg annak szervezeteivel közösen kell megjelölni a problémákat, valamint azok megoldásának a lehetőségeit. Abból kell kiindulni, hogy az emberek tudják a legjobban: mi zavarja őket, és mit kellene tenni az ilyen tényezők elhárítása céljából.

2) A társadalomellenes magatartásokra (nem csupán a bűncselekményekre) való azonnali és látható reagálás szükséges a rendőrségbe vetett bizalom fenntartásához.

3) Az adatfeldolgozás által vezérelt rendőri működésnek azon esetekre kell összpontosítania, amelyek a legnagyobb kárt okozzák a közösségnek. Ezek nem túl gyakran fordulnak elő, de a kivételesség nem jelentheti az említett együttműködés, a partnerségben való cselekvés feladását, természetesen a lehetőségek függvényében.

4) A közbiztonság és a közrend fenntartásáért felelős közhatalmi és más szervezettel való kooperáció elengedhetetlen. Mindig szem előtt kell tartani, hogy az említett értékek védelme nem kizárólag a rendőrség kezében van.

5) A megnyugtató rendőri tevékenység, valamint a partnerekkel való együttműködés nem maradhat meg a retorika szintjén. Az emberi és anyagi források biztosítása nélkülözhetetlen feltétel a sikerhez.

A program egyik legfontosabb és leginkább érzékelhető eleme a *közösségi támogatók* (police community support officers) intézményesítése (2002 évi rendőrségireform-törvény). A támogatók voltaképpen olyan civil alkalmazottak (a rendőrséget is működtető testület, a rendőrhatalóság – Police Authority¹⁰ – a munkáltatójuk), akik korlátozott rendőri jogkörrel segítik a közbiztonság védelmét. Együtt járőröznek a rendőrökkel, meghatározott feladatokat (például forgalom-irányítás, tiltott dolgok lefoglalása, meghatározott esetekben igazoltatás) önállóan is végrehajthatnak. Az adott rendőrség vezetője a helyi viszonyoktól függően további felhatalmazásokat is adhat. A közösségi támogatók területenként változó formaruhát viselnek. Rajtuk kívül a helyi önkormányzatok al-

⁹ MILLIE – HERRINGTON 2005, 43. p.

¹⁰ 2012. november 22-től már nem működnek, helyükbe lépett a közvetlenül választott rendőrségi és bünyügyi biztosok (Police and Crime Commissioners) intézménye.

kalmazásában álló városőrök, továbbá természetesen a *magánbiztonsági szolgálatok*, illetőleg ezek dolgozói is partnerként kapcsolódnak a megnyugtató rendőri működéshez.¹¹

A bűnüldözésben a megnyugtató rendőri működés sajátos megnyilvánulása a *jelző bűncselekmények* (signal crimes) kiemelt, sokoldalú kezelése. Nyilvánvaló, hogy a jogsértések a társadalom negatív értékítéletét váltják ki. Nem egyformán hatnak azonban a bűnözéstől való félelemre. A jelző bűncselekmények a közvéleményt, így a szubjektív biztonságot jelentős mértékben és módon megérintik, alkalmasak az utóbbi kedvezőtlen befolyásolására.¹² Nem csupán a sokkhatást kiváltó, kirívóan súlyos deliktumokról van szó. Egy vagy több közterületi lopás például olyan következtetésre adhat okot, hogy az adott helyen számítani kell az áldozattá válásra. A jelző bűncselekmények esetében a büntetőeljárást természetesen az általános szabályok szerint kell lefolytatni, fokozottan ügyelni kell azonban a megfelelő tájékoztatásra, a jelzés megfelelő kezelésére (ami adott esetben a figyelem felhívását is jelentheti, nem pusztán az éberség elaltatását eredményező megnyugtatót). Fontos megjegyezni, hogy a jelzést komolyan kell venni, hiszen az az esetek döntő többségében nem alaptalan, nem is feltétlenül eltúlzott (ilyen a morális pánik alapjául szolgáló cselekmény vagy cselekménysorozat). Jelzés értéke egyébként nem csupán bűncselekménynek, hanem más társadalomellenes megnyilvánulásnak is lehet. Ezek elemzése, a reagálásban fontossági sorrendek felállítása, valamint a megfelelő cselekvés elhatározása és végrehajtása a megnyugtató rendőrség feladata. Ennek során maga a bűnüldözés is jelzéseket ad, amelyek közvetítik, hogy a közhatalom és a társadalom nem tétlen: a deviáns jelenségek mellett a kontroll is jelen van (kontroll-jelzések). A láthatóság követelménye – ami egyebek mellett a gyalogos rendőri járőrözésben valósul meg – tulajdonképpen éppen ezen kontroll-jelzések egyértelművé tételét szolgálja.

A megnyugtató rendőrség (rendészet) rendszerébe illeszkedik a bűncselekménynek még nem minősülő *társadalomellenes magatartások kezelése*. A zömmel fiatalokat érintő közhatalmi reagálás a csekélyebb súlyú rendsértésekre (szemetelés, hangoskodás, dolgok elhagyása, káromkodás) meglehetősen differenciált. Általában van lehetőség megállapodás kötésére, amelyben az érintett személy vállalja, hogy a jövőben tartózkodik antiszociális magatartás tanúsításától. Az esettől függően kibocsáthatnak azonban kötelezést is. A határozatot rendőrségi és önkormányzati előkészítés után a bíróság hozza meg, de a büntetőjogi garanciák (kétséget kizáró bizonyítottság követelménye, terhelti jogok) mellőzésével.¹³ Az intézményrendszer jó példa a rendőrség és más szervek, valamint a lakosság közötti együttműködésre, ugyanakkor komoly kétségek merülnek fel a büntető jellegű beavatkozás alkotmányosságát, az eljárási igazságosság érvényesülését illetően. A fő követelményeknek megfelelően ráadásul az e körben történő rendőri és más fellépésnek is gyorsnak, láthatónak kell lennie. Ennek a másik, „elkövetői” oldala a megszegyenülés, esetleg a stigmatizáció, ami nem feltétlenül kívánatos, még a jö-

¹¹ CRAWFORD, ADAM – LISTER, STUART: *The Extended Policing Family- Visible Patrols in Residential Areas*. Joseph Rowntree Foundation, York, 2004.

¹² DORAN, BRUCE J. – BURGESS, MELISSA B.: *Putting Fear of Crime on the Map: Investigating Perceptions of Crime Using Geographic Information Systems*. Springer, New York–Dordrecht–Heidelberg–London, 2012. 42–43. pp.

¹³ GARRETT, PAUL M.: *Making “Anti-Social Behaviour” – A Fragment on the Evolution of “ASBO Politics” in Britain*. British Journal of Social Work 2007/5, 839 p.

vöbeni bűncselekmények megelőzése szempontjából sem. A társadalomellenes magatartások kezelése a nulla tolerancia megközelítését tükrözi.

A megnyugtató rendőrség koncepciója nem fordult szembe a közösségi rendőrség filozófiájával, sőt: annak egyes intézményeit beépítette a saját rendszerébe. Kiemelendő ebben a körben az egyes körzetekért, területekért viselt személyes felelősség rendőrök, vagy rendőrök és közösségi támogatók csoportja részéről.¹⁴

A megnyugtató *rendőrség* azt akarja elérni, hogy az emberek közvetlen tapasztalatból győződjenek meg a rendőri védelem meglétéről. Ebből logikusan következik a decentralizáció, ami az angolszász rendszerekre egyébként is jellemző. Azt is látni kell, hogy az elhelyezkedésüknél, ellátottságuknál, vagy éppen – nem utolsósorban – etnikai összetételüknél fogva eltérő lakókörnyezetek (neighbourhoods) más-más módon reagálnak a rendőri működésre, voltaképpen biztonsági szükségleteikben is van eltérés. Ezért a megnyugtató rendőrség az ilyen sajátosságokra figyelemmel működő „lakókörnyezeti biztonság” fenntartását célozza meg.¹⁵ Ebben természetesen benne rejlik a megkülönböztető bánásmód, a diszkrimináció veszélye is, hiszen az egyes területeket óhatatlanul értékelni, minősíteni kell a munka tervezése és szervezése érdekében.

A helyi működésre való összpontosítás oda vezetett, hogy ma már az általános elnevezés „lakókörnyezeti rendőrség” (Neighborhood Policing).

IV. Értékelés

A kutatók sikeresnek, ígéretesnek minősítették a megnyugtató rendőrségi programot. A megcélzott mutatók javulásról tanúskodnak.¹⁶

A program mérhető, pozitív változásokat hozott a következő kérdésekben:

- az áldozattá válás bejelentése,
- a társadalomellenes viselkedések közül a graffiti, a köztelefonok és buszállomások rongálása, más vagyontárgyakat érintő vandalizmus, a tinédzserek csavargása, az italozás és a garázda megnyilvánulások elutasítása,
- a graffiti és a vandalizmus kockázatának a felismerése,
- a sötétedés utáni utcára menetel vállalása,
- a fizikai támadástól való félelem csökkenése,
- a rendőrségbe vetett bizalom javulása,
- a rendőri járőrözés láthatósága,
- a rendőrség elérhetősége,
- a rendőri tevékenységben való közreműködés,
- a helyi lakosokba vetett bizalom.

¹⁴ MILLIE, ANDREW – HERRINGTON, VICTORIA: *Reassurance Policing in Practice: Views from the Shop Floor*. <http://www.britisoccrim.org/volume7/002.pdf> (2017.03.30.)

¹⁵ INNES, MARTIN: *Introduction Reassurance and the “New” Community Policing*. *Policing and Society* 2006/2. 95. p.

¹⁶ TUFFIN, RACHEL – MORRIS, JULIA – POOLE, ALEXIS: *An Evaluation of the Impact of the National Reassurance Policing Programme*. Home Office Research Study 2006/296.

Nem történt ugyanakkor érzékelhető előrelépés a következőkben:

- a szemetelés, a faji vagy nemzeti alapon történő zaklatás, továbbá a kábítószerrel való visszaélésre utaló jelenségek elutasítása,
- félelem az erőszakos bűncselekményektől, a gépjárművekkel kapcsolatos deliktumoktól, a rablástól, a szexuális erőszaktól, valamint a faji, nemzetiségi hovatartozás miatti támadásoktól,
- a gépjárművekkel kapcsolatos bűncselekmények, a betöréses lopások, valamint a rablások veszélyének az értékelése,
- a rendőri fellépésekkel, beavatkozásokkal való elégedettség,
- a közösségi együttélésben a kapcsolatok szorossága,
- a közösségi cselekvés hatékonysága.¹⁷

A továbbiakban inkább a lakókörnyezeti rendőrség (neighborhood policing) elnevezést használták és használják. A hangsúly a helyi sajátosságok rendészeti és bűnüldözési szempontból történő megragadására és a munkában lehetőség szerint minél teljesebb körben való érvényesítésére irányul. A megnyugtató rendőrség működési elvei továbbra is jelen vannak az angol és a walesi rendőrség tevékenységében, azok erősítésére azonban szükség és lehetőség van.¹⁸

Az ismertté vált bűncselekmények száma a kifejtettek szerint nem az egyetlen mutató a célok vagy az eredmények meghatározásában. Mégsem elhanyagolható a statisztika alakulása, hiszen a megnyugtató rendőrség nem kizárólag a szubjektív biztonságra fókuszál. A számok egyébként a legutóbbi években jelentős csökkenést mutatnak. 2012. december végén 5%-kal kevesebb bűncselekményt jelzett az összesítés, mint a megelőző évben. A 2005-2006-os átfogó felmérés adataihoz képest pedig 19% körülire tehető a visszaesés,¹⁹ ami mindenképpen figyelmet érdemel. A kriminológusnak az okozatiság vizsgálata során óvatosnak kell lennie. Annyi azonban teljes bizonyossággal mondható, hogy a megnyugtató rendőrség, illetőleg a lakókörnyezeti rendőrség inkább segítette, semmint akadályozta a bűnügyi statisztika kedvező alakulását.

A megnyugtató rendőrség koncepciója valós problémák értékelése alapján azok kezelésére megfelelő modellt alakított ki. Ennek során a társadalmi kontroll (és nem csupán a bűnözéskontroll) kiterjesztését és határozott megjelenítését valósította meg az angol és walesi közbiztonsági politika. Ami szembevetendő: a jogi meghatározottság, a törvényesség követelménye kevésbé kapott hangsúlyt a program kidolgozása és megvalósítása során. Kétségtelen tény, hogy a jól működő megnyugtató rendőrség hozzájárulhat egyes alkotmányos jogok (például személyi sérthetlenség, tulajdonszabadság) hatékonyabb védelméhez,²⁰ összességében azonban a hatalomnak való kiszolgáltatottság egészen biztosan fokozódik. Ebből adódóan a civil közreműködők (például a városőrök) je-

¹⁷ TUFFIN – MORRIS – POOLE 2006, 77–78. pp.

¹⁸ MILLIE, ANDREW: *Whatever Happened to Reassurance Policing?* Policing 2010/3, 225–232. pp.

¹⁹ *Crime in England and Wales, Year Ending December 2012*. http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171778_307458.pdf (2017.03.30.)

²⁰ GREENE, JACK: *Policing through Human Rights*. Ideas in American Policing 2010/13. 10. p.

lentős része belső konfliktusként éli meg, hogy nem csupán a társadalom értékeit közvetíti a hatalom felé, hanem az utóbbi kényszer-funkcióját is betölti.²¹

Ha a megnyugtató, illetőleg lakóközösségi rendőrség számunkra is hasznosítható tapasztalatait keressük, akkor mindenekelőtt a tervezés, a figyelemmel kísérés, valamint az értékelés alaposágát kell kiemelni. A közbiztonsági problémák elmélyült elemzése, a rájuk adandó válasz tudományos körültekintéssel történt kimunkálása, de legfőképpen az ajánlásoknak a gyakorlatba való átültetése (a visszajelzések további folyamatos vizsgálata mellett) adja ennek a modellnek a példa értékét.

²¹ CRAWFORD – LISTER 2004, 44–46. pp.